

Trøndertunet i faresonen

Av seniorrådgiver Erik Stenvik, Fylkesmannens landbruksavdeling i Nord-Trøndelag

I ”**Berlinerpoplene**”, fjernsynsserien basert på Anne B. Ragdes romaner, har gården som er sentrum for begivenhetene fått det danskklingende navnet ”Neshov”, og rollefigurene snakker et stivt østnorsk bymål. Likevel er vi ikke i tvil om at vi befinner oss i Trøndelag. Fjorder omgitt av vakkert kulturlandskap har vi flere steder i landet, men det som gjør at vi straks kan fastslå at dette er ei av de rike jordbruksbygdene i Trøndelag, er byggeskikken. Gårder med firkanttun omgitt av den karakteristiske trønderlåna, stabbur, låve og andre uthus er selve signaturen på det trønderske kulturlandskapet.

Freda gårdsanlegg med bygninger fra 1860-åra på Oppgården, Kvelia i Liene. Foto: Erik Stenvik.

Trønderlåna fikk si utforming på slutten av 1700-tallet og i første halvdel av 1800-tallet som en toetasjes, langstrakt og relativt smal bygning. Konstruksjonsmessig består den av flere lafta tømmerkasser i rekke, og ”lån” betyr i denne sammenhengen opprinnelig ”husrekke”. Det er gjennomgående rom uten langsgående delingsvegger, og bredden begrenses av lengden på tømmeret i tverrvegger og bjelkelag. Dersom rombehovet økte ble låna forlenga, og den kunne slik etter hvert få anselig lengde. Den lengste vi kjenner til i dag er 42 meter og står på Logstein på Frosta.

Firkanttunet med fjøs, stall og låve samla under samme tak i en stor driftsbygning, gjerne i vinkel, avløste en eldre og løsere tunform med mange mindre bygninger til ulike formål på 1800-tallet. Lagring av høy er plasskrevende og låven måtte ha store dimensjoner for å romme vinterforet. Fra tidlig på 1900-tallet ble det vanlig med låvebru i gavlen og kjørebru innvendig i høgde med rafta i hele bygningens lengde. Til tunet hørte også andre bygninger som stabburet og mastua, mens smia og tørkhuset ble plassert utafør tunet av hensyn til brannfaren.

På 1950- og 60-tallet erstatta moderne traktorer med gummi hjul og hydraulisk redskapstilkopling gradvis hesten som trekraft i jordbruket. Forhøsteren gjorde ensilering av grasavlingene lett, og høylåvene ble stående tomme. Fra 1970-tallet ble nye driftsbygninger oppført i en etasje, gjerne med silo i enden. Mekaniseringa gjorde behovet for arbeidsfolk mindre, og i mange tilfelle ble mann og kone sittende alene igjen i ei stor trønderlån.

Velstelt trøndertun på Elnan i Steinkjer kommune.

Foto: Erik Stenvik

Bygningsmassen på en gård skal dekke behovet for bolig og ulike funksjoner knytta til næringsvirksomheten. Den teknologiske utviklinga og strukturendringene i landbruket gjør at gamle bygninger blir uhensiktsmessige og går ut av bruk, enten ved at de erstattes av nybygg, til dels med sterkt avvikende form og materialvalg, eller ved at drifta opphører og gården eventuelt fraflyttes. Bygninger uten innhold og funksjon vil raskt forfalle og gå til grunne. For eieren vil det i mange tilfelle være mest regningssvarende å rive det gamle, men samtidig er det slik at bygningene som kulturminner og estetisk element i kulturlandskapet er viktige fellesverdier vi alle har del i og glede av. Derfor er det nødvendig at samfunnet kompenserer og belønner den innsatsen bøndene gjør som kom kommer oss alle til gode i form av miljøverdier, trivsel og gode opplevelser.

I jordbruksavtalen er det avsatt midler til spesielle miljøtiltak i jordbrukets kulturlandskap. Dette omfatter også tilskudd til vedlikehold og utvendig restaurering av freda og verneverdige bygninger på landbrukseiendommer. Det stilles krav om at arbeidet utføres etter antikvariske prinsipper. For freda bygninger kan også Riksantikvaren bidra med midler. Endringer i beskatningsreglene for bolig knytta til landbrukseiendom de siste åra har imidlertid gjort det mer belastende å sitte med ei stor trønderlån og det vedlikeholdsbehovet den representerer.

Driftsbygningene som reises i dag har store dimensjoner. Hus for kyllingoppdrett er gjerne på rundt 1000 kvadratmeter og samdriftsfjøs i melkeproduksjonen kan være enda større. Enetasjes bygninger med store takflater og kledning av stålplater, ofte i utradisjonelle farger, utgjør et fremmedelement i kulturlandskapet. Særlig uheldig er det om de plasseres kloss inntil gårdstun, kirker eller andre kulturminner. Det er kommunene som gjennom plan- og bygningsloven skal ivareta samfunnets interesser i utbyggingssaker, men for landbruksbygg gjelder unntaksregler som fritar for vanlig byggesaksbehandling. Estetiske og kulturhistoriske

hensyn blir i liten grad tillagt vekt, og det er svært uheldig etter som driftsbygninger som i størrelse og utforming har preg av industri krever særlig varsomhet ved plassering i jordbrukslandskapet.

Sauefjøs i form av plasttelt, Undersåker i Jämtland.

Foto: Erik Stenvik

Det aller viktigste er likevel å opprettholde aktiviteten og bosettinga i bygdene våre, sørge for at det bor folk på gårdene og at det er virksomhet i husene. I mange tilfelle kan de gamle driftsbygningene bygges om slik at de tilfredsstiller dagens krav til husdyrhold til en lavere pris enn nye anlegg. I andre tilfelle kan det ligge til rette for etablering av tilleggsnæringer der gamle hus får nytt innhold. Vi har mange gode eksempler på at gårdsbygninger er omdisponert til lager, verksteder eller boligformål. Slike bygninger kan også gi rom for foredling av gårdens produkter, håndverksvirksomhet, eller de kan tas i bruk i samband med gårdsturisme og grønn omsorg.

Eksempel på nye driftsbygg tilpassa eldre bygningsmiljø. Bardal i Steinkjer.

Foto: Erik Stenvik

I landbruket som i andre næringer med utvikling og livskraft vil det være behov for fornying av bygninger og driftsapparat. Det kan ikke være noe mål at vi skal ta vare på alle gamle bygninger, men det er viktig at vi tenker gjennom konsekvensene av den utviklinga vi ser i dag mens det enda er tid. Historien er full av eksempler på at uerstattelige verdier er gått tapt fordi samtida ikke var i stand til å verdsette dem. Det bygges ikke trønderlåner i dag og det etableres ingen nye trønderske firkanttun. For hvert år blir det færre på grunn av forfall, riving og branner. Dersom vi ikke gjennom hensiktsmessige virkemidler legger til rette for å ta vare på i det minste et bredt og representativt utvalg av disse bygningsmiljøene og gi dem et nytt innhold, risikerer vi at trøndelagsbygdene og kulturlandskapet vårt vil miste mye av sin egenart og attraksjonskraft.